

*Voor Jan Dalley
in liefde en vriendschap*

Inhoud

OP HET EERSTE GEZICHT

1. De blik 13

DEEL I

HET GEZICHT VAN DE MACHT

1. Het gezicht van Groot-Brittannië 25
 2. Verlossers 45
 3. Teugels van de macht 65
 4. Pruiken 89
 5. Kritische portretten 105
 6. Familiealbum 120
 7. De ontbrekende sigaar 132

DEEL II

HET GEZICHT VAN DE LIEFDE

1. Schaduwliefde 141
2. Kenelm en Venetia 144
3. George en Maria, Richard en Maria, Tom en Maria 168
 4. Molly en de Kapitein 207
 5. Alice in de toekomst 218
6. Het wezen van Janey vastleggen 228
 7. Francis en George 239
 8. Julia 247

DEEL III

HET GEZICHT VAN DE ROEM

1. Ellende 255
2. Drakenadem 258
3. De eerste National Portrait Gallery 274

4. De ster 283
5. Knappe verschijningen 304
6. Zalen vol helden 327
7. Afscheid van de beroemdheden 339

DEEL IV

HET GEZICHT IN DE SPIEGEL

1. ...spiegeltje, spiegeltje 347
2. Dit ben ik 353
3. De historieschilder 364
4. 'Aan mezelf. Een onvoltooide schets' 1731 375
5. Oud leven op je twintigste 385
6. De lichamen van vrouwen 401
7. Het boetseren van vlees 433

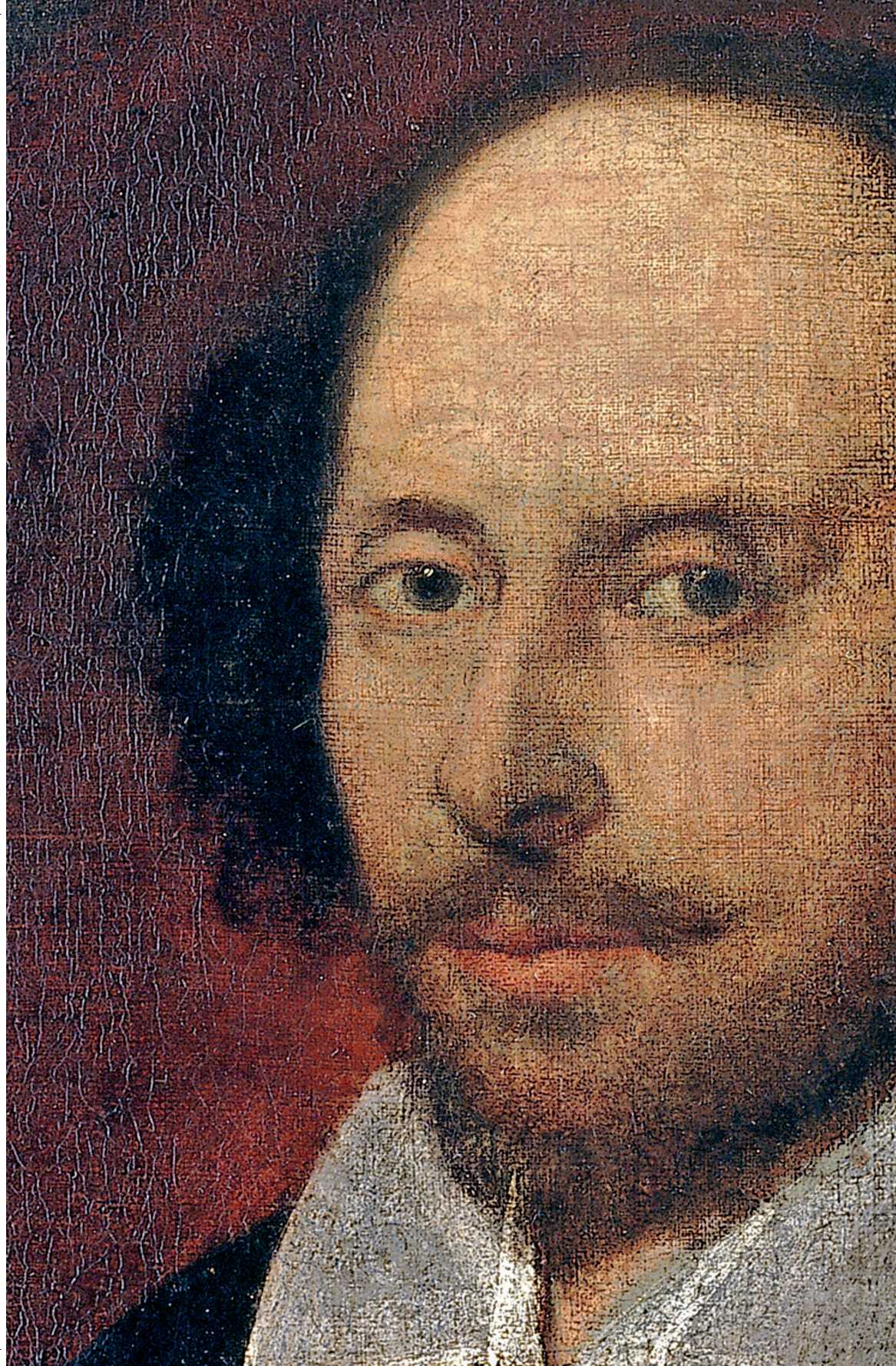
DEEL V

GEZICHTEN VAN HET VOLK

1. Zwart, wit en kleur 443
2. Verscheidenheid 466
3. De schaar erin 483
4. Maatjes 490
5. De roemlozen van Groot-Britannië 522

OP HET LAATSTE GEZICHT 535

- Lijst van illustraties 545
Selecte bibliografie 558
Dankwoord 575
Register 579

Op het eerste gezicht

1

De blik

Je staat een poosje voor een portret en dan loop je door. Maar je krijgt het vreemde gevoel dat de ogen van dat geschilderde gezicht je door de zaal volgen. Het is een cliché, een grap, een mythe, zoiets waar de suppoosten om zuchten. Maar het is niet helemaal een waanidee. Ergens diep in je temporaalkwab is ongevraagd de primaire handeling ontstaan die je tot een mens maakt: de ander aankijken.

Natuurlijk was het een kunstenaar die als eerste het enige onderdeel van onze anatomie ontdekte dat ons hele leven niet van omvang verandert. In zijn *Analysis of Beauty* merkte William Hogarth op dat 'elke gelaatstrek groter en langer wordt tot de hele persoon volgroeid is, maar het aanzicht van het oog behoudt zijn oorspronkelijke omvang; ik bedoel de pupil, met zijn iris of ring, want de diameter van deze cirkel blijft hetzelfde... men ziet dat dit onderdeel van het oog bij een pasgeboren baby dikwijls even groot is als bij een man van een meter tachtig, nee, soms zelfs groter'.

Hij had gelijk. We komen metijd open ogen ter wereld, klaar om te staren. En als we zijn uitgehuild, de ogen dichtgeknepen tegen het schelle licht, beginnen we te kijken, en dat is precies het moment waarop we in het gezelschap van mensen beginnen te leven. Onzin, kreeg ik te horen, pasgeborenen zien niets, ze zijn zo blind als een mol. Het duurt dagen, weken voor ze iets onderscheiden. Maar ik wist wel beter.

De eerste uren van 15 mei 1983 viel er een meedogenloze regen op Boston. De soundtrack bij de geboorte van mijn dochter was Vivaldi en schrijfmachine; een natuurlijke combo. In die tijd schreef het ziekenhuispersoneel nog geen rapporten op computers, en elke keizersnede moest worden gedocumenteerd. Vivaldi was een ideetje van de verloskundige. Toen mijn vrouw de afdeling op werd gereden, kwam de Jerry Garcia van verloskunde aanhuppelen: gebloemd hemd, zijn haar in de war, maar niet zo erg als ik. De eerste woorden uit de mond van Jerry waren: 'Muziek, man [ik zweer het], je hebt toch wel muziek meegenomen? Dat moet echt. Wat zal het zijn?' Niet 'Sugar Magnolia', lachebekje, dacht ik, en al hele-

maal geen ‘Truckin’’. Ik schaamde me al op het moment dat ik hooghartig ‘Schubert?’ zei. Jerry fronste zijn wenkbrauwen. ‘We hebben Vivaldi, geloof ik.’ En schrijfmachine.

Maar we kregen ook een dochter. Rond twee uur ’s nachts, terwijl de regen op Brookline Avenue roffelde, werd een meisje uit de vijver bloed getild, ze brulde op het juiste moment, en nadat de vernix was afgeveegd, werd ze in mijn trillende armen gelegd.

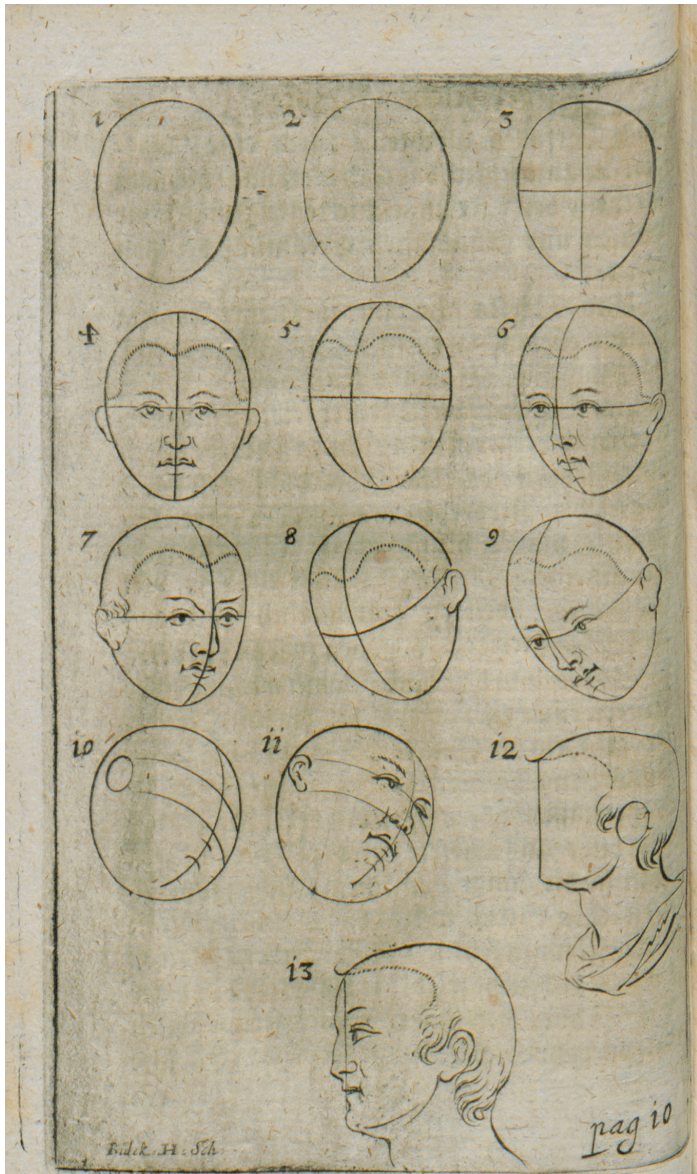
Ze hield op met huilen. Er daalde een diepe slaap neer. Maar toen, na hooguit tien minuten en waarschijnlijk minder, deed ze haar ogen open, onnatuurlijk groot in een glad open gezicht, niet gehavend door de hortende tocht door het geboortekanaal. Die pupillen waren geheel gebruiksklaar, de irissen opvallend kobaltblauw. We keken elkaar aan met omfloerste ogen – de mijne bewolkt door tranen; de hare worstelend met de optische musculatuur van de pasgeborene – en dronken elkaar in. Daar ging de algemeen aanvaarde wijsheid. Ik wist dat mijn dochter me aanstaarde, en met een intensiteit die aanvoelde als een zwijgend sollicitatiegesprek voor het vaderschap. Ze keek zorgelijk, we wisselden angsten uit. Ik betwijfelde of ik wel was aangenomen. Maar ik wist zeker dat we contact hadden gemaakt, zo zeker dat ik mijn hoofd een beetje naar rechts bewoog. En toen gebeurde het: de oceaandonkere ogen met hun grote, zwarte pupillen volgden de beweging van mijn hoofd. Ik zette het experiment voort door het bereik van mijn hoofdbeweging te vergroten: rechts en links, twee of drie keer beide kanten op. Elke keer volgden de ogen van de baby de mijne. Dit is niet wat ons is verteld, zei ik tegen mezelf. Maar het gebeurt onmiskenbaar. We keken elkaar aan. Ha, liefje.

Dertig jaar verder kent de wetenschap geen twijfel. Het eerste wat pasgeborenen doen, als alles in orde is, is brullen. Wie kan het ze kwalijk nemen? Het is een zware tocht. Maar als ze hun ogen opendoen, kunnen ze, zij het in wazige vormen, de delen van een gezicht die belangrijk zijn onderscheiden: ogen, neus, mond, haarlijn, de omtrek van het hoofd. Hun betrokkenheid bij dat gezicht is onmiddellijk en intens, de sterke contrasten tussen licht en schaduw helpen. Al snel hecht de aandacht zich aan meer dan die contrasten. Als ze foto’s van vervormde gelaatstrekken of een ondersteboven gekeerd gezicht te zien krijgt, verliest een baby van slechts een paar weken alle belangstelling en besluit dat deze wirwar van lijnen en vormen op een of andere manier onbelangrijke afleiding is. Een gezicht met gesloten ogen zal een baby ook koud laten. Mensen zijn de enige primaten die zo’n groot gebied van witte harde oog-

rok rondom de donkere iris en pupil hebben, en dat helpt om de aandacht van de boreling te trekken. Bewegingen van de wenkbrauwen verlevendigen en omlijsten deze wederzijdse blik. Het is het enige wat de baby wil zien.

Weken worden maanden. De focus vernauwt zich, het helderste blikveld is precies de vijftien tot dertig centimeter die overeenkomt met borstvoeding of in de arm wiegen. Rond vier maanden kan een baby onderscheid maken tussen verschillende gezichten, waarbij ze een duidelijke voorkeur heeft voor de meest vertrouwde. Glimlachjes komen als reactie op de steeds weer glimlachende vader en moeder. Plotselinge verwijdering van het vertrouwde gezicht zorgt voor verdriet. Op dit punt, niet later dan zes maanden, is de baby een volleerd gezichtenlezer geworden en krijgt ze boodschappen van mond, ogen en, het opmerkelijkst, wenkbrauwen. Ze kent de gezichten die voeding, bescherming en troost bieden: de gezichten die geluk leveren.

Opvallend genoeg zijn de verstandelijke vermogens waarover ze beschikt om deze informatie te verwerken al zover ontwikkeld dat ze even volledig functioneren als ze de rest van haar leven zullen doen. En dat op een moment dat het kind nog niet in staat is andere soorten voorwerpen te onderscheiden. Neurologen zijn het er nog niet over eens of deze vroegrijpe, onderzoekende blik wordt verworven als reactie op gewone ervaring, of dat bij de geboorte de hogere corticale functie van het kindere brein, dat gespecialiseerd is in gezichtsherkenning, al volledig ontwikkeld is en klaar om in actie te komen, net als het oog zelf. De recentste onderzoeken lijken een voorkeur te hebben voor het laatste: dat heel lokale gebieden van de hersenen die langs de ventrale baan liggen uitdrukkelijk zijn ontwikkeld voor het uitwisselen van blikken – onze allereerste en uiterst belangrijke sociale handeling. Als het naar behoren werkt, bepaalt het onze krachtigste impulsen: verwachting van vreugde, aanuiding van angst, verlangen naar verbinding, vertrouwen in beschermende autoriteit, wantrouwen jegens de wijkende blik en het afgewende oog. Onderzoek op Princeton University heeft uitgewezen dat een tiende seconde voor ons voldoende is om uit te maken of we een gezicht vertrouwen of wantrouwen, of een gelaat ons aantrekt of afstoot: één Tinder-swipe om onze band vast te leggen in een besluit dat door louter woorden niet zomaar zal veranderen. De gelaatsuitdrukkingen die we besluiten te handhaven, worden bij duizenden tegelijk opgeslagen, en de verfijning waarmee ze worden gesorteerd doet elke andere geestelijke databank in het niet verzinken. Het is in de eerste plaats door het lezen van gezichten dat we door de wereld navi-

Inleydinge tot de Algemeene Teyckenkonst, door Willem Goeree, 1668

geren, ons verankeren bij aardige mensen, afstand nemen van onaardige mensen, beslissen wat wat is.

Door deze elementaire sociale bedrading wordt de portretkunst zowel het meest elementaire als het minst onbevangen genre van de beeldende kunst. De vroegste kunsthandboeken, zoals de *Inleydinge tot de Alghemee-ne Teyckenkonst* uit 1668 van Willem Goeree, gingen ervan uit, in overeenstemming met de klassieke schoonheidsprincipes uit de renaissance, dat beheersing van de gestalte de voorwaarde was om schone kunst te maken. Maar nog vóór de torso, die bestudeerd werd aan de hand van antieke beelden, kwam de meest elementaire vorm, het menselijk gezicht, het eerste wat elke leerling onder de knie probeerde te krijgen: het eivormige ovaal waar ongeschoolde kinderen een cirkel van maken. De horizontale lijn die het ovaal in tweeën deelt, geeft de juiste positie aan van de ogen, terwijl de verticale lijn de plaatsing van neus en mond stuurt. Zo herhaalt de leerling wat hij in de uren na zijn geboorte zag. Als een god herschept hij het uiterlijke kenmerk van menselijkheid op zijn blaadje papier.

Maar navolging schept verplichting, want de portretkunst is het minst vrije van alle schilderkunstige genres. Geen roos zal klagen over te veel vallende blaadjes op een stilleven; geen kaas zal je kapittelen over verkeerde adering. Landschappen kunnen volledig verzonnen worden volgens de visie van de schilder, en dat is dan ook van meet af aan gebeurd in de fantastische encyclopedische composities van Joachim Patinir en Bruegel de Oudere, waar binnen dezelfde lijst bergtoppen en Vlaamse hutten en weiden voorkomen. De grootste Hollandse meesters, met name Jacob van Ruisdael, veroorloofden zich schokkende vrijheden met proporties, en niemand riep Van Ruisdael op het matje voor zijn bedenksels: misschien werden die zelfs van hem verwacht. Maar de portretkunst moet als geen ander specialisme rekenschap afleggen aan iets wat verder gaat dan de creativiteit van de kunstenaar. Dat iets is de geportretteerde die de rekening betaalt. Elk portret is onvermijdelijk het product van een drievoudige onderhandeling tussen het idee dat het onderwerp van zijn uiterlijk heeft, de onstuitbare drang van de kunstenaar om dat zelfbeeld te verstoren, en de verwachtingen van degene die met het resultaat moet leven.

En daar gaat het allemaal om. De meest levensechte vroege portretten, die in de eerste drie eeuwen n.C. werden gemaakt in Fajoem, de Romeins-Egyptische streek halverwege de Nijl, waren van doden. Net als bijna elk portret dat volgde, waren ze gemaakt als een daad van verzet